УДК 82–94:398(477)

Грищенко І. В.,
докторантка,
Київський національний університет

ПРОБЛЕМА МІЖЕТНІЧНОГО ПОЛІЛОГУ УКРАЇНИ У ПУБЛІКАЦІЯХ ВИДАНЬ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ “КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ”)

В аспекті фольклористики останнім часом зростає інтерес до проблеми міжетнічного полілогу – процесу отримання, сприйняття іноетнічного фольклору та ретрансляція уже з позицій власної культури. Цілком зрозумілим є прагнення як зберегти власну фольклорну традицію, спадщину, так і спроба дізнатися про свого етнічного сусіда. Процес наукового осмислення міжетнічної взаємодії на українських теренах давно привернула увагу дослідників.

Мета дослідження – аналіз основних публікацій з архіву “Киевской старины” XIX – початку XX ст., які репрезентують міжетнічний полілог України у фольклористичній галузі. **Об’єктом** є наукові розвідки, вміщені у “Киевской старине”, що репрезентують наукову зацікавленість фольклористів до міжетнічної взаємодії. **Предмет** дослідження становить специфіка міжетнічного полілогу у контексті гуманітарних досліджень на сторінках вказаного журналу. Новизна статті полягає у спробі дослідження наукових розвідок “Киевской старины”, які презентують процес дослідження міжетнічного полілогу України кінця XIX – початку XX ст.

Вагомий внесок у процес дослідження міжетнічної взаємодії XIX – початку XX ст. було здійснено на сторінках історико-етнографічного та літературного журналу “Киевская старина”. Значення цього часопису важко переоцінити. Колективами “Основи”, “Киевской старины”, “Правди”, “Зорі”, “Життя і слово” та небагатьох інших видань закладалися підвалини власної, з українським акцентом у дослідженнях видавничої політики. На початку XX ст. долучилися й інші видання, які перейняли і продовжували їхні ідеї. Волобуєва А. зазначає, що “відображаючи історію і традиції України, "Киевская старина" наполегливо втілювала думку про право нації на розвиток своєї культури. Національні проблеми на її сторінках вирішувалися за допомогою об’єктивних наукових методів. Характерною особливістю публікацій стала їхня національна спрямованість: чи це стосувалося документів та діяльності видатних осіб давніх часів, чи розвитку освіти й красного письменства, чи становлення українських родоводів та наукових підвалин” [1]. Як зазначає Ю. Орел, засновники журналу неодноразово наголошували, що це видання задумувалося як історичний науковий часопис. Таким чином, з одного боку, вони виконували положення Емського указу (1876 р.), який обмежував видання художніх творів українською мовою, а з іншого – виводили питання української самобутності на щабель наукової дискусії [13, 95]. Попри усілякі заборони науковий процес важко було зупинити: науковці, дослідники-аматори України XIX – початку XX ст. доклали значні зусилля для збирання, фіксації, публікації та вивчення фольклорної спадщини народу, закладаючи тим самим підвалини для дослідження міжетнічного полілогу у

фольклору України на сучасному етапі розвитку науки.

На сторінках “Киевской старины” XIX – початку XX ст. було вміщено значну кількість розвідок, які демонструють процес співмешкання та взаємодії різних етносів на одній території. Так, Ір. Житецький у статті “Смена народнойстей в Южной России: Историко-этнографические заметки”) (1883–1884) зазначає, що фольклорно-етнографічні відмінності однієї народності віддзеркалюються на сусідніх народах, навіть ті, які не існують уже у чистому вигляді, не зникли, а залишили свій живий слід в інших [5, 8–9]. Ір. Житецький подав статтю “Евреи в Южной России. (Историческая справка)” (1901) та продовження до неї “Евреи в Южной России. Формы труда у евреев в Юной России. (Историко-этнографические заметки)” (1907). Дослідник відзначає, що “будь-який народ без боротьби пасивної або активної ніколи не відмовляється від самого себе, від свого етнологічного багатства <…>. У народів на відомому етапі культури зустрічається одна загальна риса – це суворе розмежування між членами однієї і тієї ж спільноти, однієї і тієї ж племінної групи – з одного боку, та іншим населенням – з іншої. Проте як у більшості народів з часом, при зростанні культурного рівня, зазначені антисоціальні риси зменшуються, деякі нації начебто кам’яніють на цьому рівні розуміння інтернаціональних взаємодій, розвивають їх в подробицях і кодифікують зазвичай релігійним висвітленням” [4, 4].

Діяльність О. Єфименко у галузі фольклору та етнографії заслуговує на особливу увагу – росіянка за походженням, вона проникла ся науковим інтересом до духовної культури українського населення. Після переїзду чоловіка і дружини Єфименків до Малоросії, Олександра Яківна на сторінках “Китевской старины” публікує низку статей присвячених історико-культурній тематиці (“Копные суды в Левобережной Украине”, 1885, “Архиерейский подарок”, 1888, “Двенадцать пунктов Вельяминова”, 1888, “Бедствия евреев в Южной Руси XIX века”, 1889, “Малорусское дворянство и его судьба”, 1891, “Очерки истории Правобережной Украины”, 1894–1895). Пройшовши апробацію, з часом усі ці праці стали основою до її славнозвісного посібника “История Украины и ее народа” (СПб.,1907). Дослідниця у розвідці “Бедствия евреев в Южной Руси XVII в. (По поводу книги Гретца: История евреев от эпохи Голландского Иерусалима до падения франкистов)” (1890) здійснює спробу “дати визначення поняттю національності, то, мабуть, звели б зміст цього поняття до двох елементів: мови і територіальному зв’язкові” [3, 398]. Проте, “євреї змогли зберегти народність окрім єдності мови і зовсім незалежно від територіального зв’язку” [3, 397], що є доволі складним завданням. Дослідниця вказує на побудову взаємин між українцем (малоросом) і євреєм як доволі складне і сумне соціально-історичне явище. Тобто, за відсутності діалогу, відсутня можливість побудови і полілогу між етнофорами, що заважає розвиткові інтолерантності.

Вагомою у науковому доробку М. Костомарова є розвідка, написана “під впливом хвилі єврейських погромів 1881–1882 рр. <…> доволі суперечливе "Жидотрепание в начале XVIII века"” (1883) [6, 403]. У розвідці дослідник подав власне бачення “єврейського питання”. Проте, дослідники відзначають своєрідну

поверховість та суперечливість уявлень М. Костомарова “про релігійну та етнічну історію єврейської спільноти, що яскраво засвідчують описи його подорожей до Криму на сторінках його "Автобиографии", а також термінологічні експерименти історика (зокрема, уявлення про ієрархію понять "юдей", "еврей", "жид"), яких він і сам не дотримувався послідовно” [6, 411]. Враховуючи неоднозначність заявленої тематики, доволі сміливим кроком було затвердження редакційною колегією до друку цієї роботи.

Євг. Максимов у розвідці “Страничка из истории Слободской Украины (Историческое прошлое суджанского уезда)” (1886) наголошує на важливості проведення наукових досліджень з метою “визначення ступеню національної стійкості та вивченні особливостей культурних племен у той або інший історичний момент” [9, 467]. Стаття становить цінність як з точки зору міжетнічної взаємодії на цій території, так і функціонування етнонімів. Зокрема, описуючи співмешкання великоросів і малоросів на цій території, подає пояснення поняття “перевертні” – так називають великороса або малороса, який втратив більш-менш характерні риси своєї нації. Відомості про найближчих сусідів Київської Русі – болгар і хазарів – подав П. Голубовський у розвідці “Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире св. (Историко-этнографический очерк)” (1888). 1890 р. на сторінках “Киевской старины” було вміщено нотатку Н. Стороженка “К истории нежинских греков”, в якій розглядають історія заселення представниками грецького етносу в м. Ніжин та формування сприятливих умов для них. Релігійному питанню на сторінках видання було присвячено окремі розвідки (П. Л-в (*Лебединцев П.*) “Баптизм или штунда в Киевской губернии” (1885), Ор. Левицький “О сектантах в Киевщине” (1902) та ін.).

Значне місце серед статей посідають матеріали, присвячені питанню культурного взаємовпливу між різними етносами на території України. Наприклад, М. Сумцов розглядав наявність запозичених елементів обрядовості, що відображено у розвідці “К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу” (1886). Зазначаючи про наявність запозичення сюжетів і мотивів із фольклору Індії та інших слов’янських народів, все ж наголошував на пристосуванні до українського ґрунту “чужорідних” елементів. У славнозвісних “Культурных переживаниях” М. Сумцова окремий розділ присвячено циганкам-ворожкам, які “радо беруться за віщування майбутнього по лініям на руці, при чому багато говорять і розповідають різні небилиці” [15, 582]. П. Кузьмічевський (*М. Драгоманов*) у статті “Турецкие анекдоты в украинской народной словесности” (1886) зазначає, що серед анекдотів в українській народній словесності “є чимало таких, в яких майже завжди діють іноплемінники, найчастіше циган, іноді жид, – у ролях, не завжди гармонізуючи між собою: то дурнів, то дуже тонких і хитрих людей” [8, 210]. Дослідник подав низку анекдотів про Ходжу Насредіна та українські варіанти з подібним сюжетом.

П. Ковалько (*Олена Пчілка*) “Очерки национальных типов в украинской народной словесности (черты типа еврейского)” (1883). У передмові дослідниця зазначає, що в українській народній словесності зафіксовані “типи найближчих

національностей, з якими життя зводило український народ" [7, 668]. Окремо акцентується на відсутності суб'єктивного ставлення до етносів, які описуються: у наданні характеристики домінує лише відомий український гумор; відсутність елементу надмірної фантастичності, вигадки, лише незначна кількість з метою яскравішого відображення представників етносу, підкреслення характерних рис, яка є доречною у художніх творах. На думку І. Мікули, "розвідка мала стати першою в серії статей про особливості відображення різних етнотипів в українській словесності, однак з невідомих причин вони так і не з'явилися друком. Олена Пчілка слушно зауважила відсутність крайнього суб'єктивізму в зображенні представників єврейства в українському фольклорі, хоча народ у своїй творчості й акцентує на таких рисах характеру євреїв, як жадібність, боягузтво, хитрість тощо. Ця фольклористична студія дала поштовх подальшому науковому вивченню інонаціональних образів в українській словесності" [11, 6–7].

А. Р-в (*Русов А.*) "Из народной характеристики цыган" (1886) зазначає, що "на південно-руській землі з незапам'ятних часів поселялось багато прибульців різних племен: литовці, ляхи, московіти, вірмени, греки, німці, татари, турки, жиди і цигани; але жоден з них не присмоктувався так до південно-руського народу, як поселенці двох останніх найменувань" [14, 198–199]. Дослідник подав фольклорне потрактування специфіки побуту циганів, в основі якого "покладено думку про покарання самим Богом жадібності цигана, вірніше його хитрощів та обдурюванні" [14, 199]. Л. Мацевич у статті "Поляки и русины. (К истории их бытовых отношений)" (1882) подає етноніми (лях, ляшко, ляшура, русин) і вказує, що "ці назви самі по собі, без будь-яких змін або прикладок до них, визначали національно-практичну відмінність двох споріднених народів. Той та інший термін містив уже у собі як відомості, норму ставлення одного народу до іншого, так і особливий образ їх сприйняття одне одного" [10, 301–302]. 1901 р. було опубліковано статтю Н. Молчановського "О происхождении слова "кацап"". Намагаючись віднайти коріння етноніму, зазначає, що "у мові часто зберігаються цінні сліди пережитих моментів історії та культурних стосунків народів" [12, 476].

У передмові до надісланих І. Беньковським двох коротких розповідей (надруковані у "Киевской старине" 1890 р. "Из народных рассказов, характеризующих национальные типы"), редактор вказує, що в українських народних творах часто зустрічаються такі, які містять характеристику національних типів. Цікаво, що при порівнянні, свій етнос є домінуючим, вищі від інших етносів як за розумовим розвитком, так і моральними якостями [2, 324]. При паралельному висвітленні різних націй, надається перевага своєму етнотипові, виставляючи його достоїнства вище від інших.

Звичайно, в одній статті неможливо (навіть побіжно) охопити увесь масив наукового матеріалу "Киевской старины", який репрезентує становлення процесу дослідження міжетнічного полілогу у фольклорі України. Усі розвідки "Киевской старины" XIX – початку XX ст., які стосуються досліджуваної теми, подають інформацію для ознайомлення широкого загалу з іноетнічним побутом життя. На наш погляд, основною метою цих статей було зменшення відторгнення

“чужого” елементу, що дозволяє говорити про зміцнення інтолерантності.

Література

1. Волобуєва А. Журнал “Киевская старина” у відстоюванні української мови [Електронний ресурс] / А. Волобуєва // Електронна бібліотека Інститут журналістики. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua.
2. Беньковский И. Из народних рассказов, характеризующих национальные типы [Электронный ресурс] / И. Беньковский // Киевская старина. – К. – 1890. – Кн. III : август. – С. 324–326. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua/library/all-journals.
3. Ефименко А. Бедствия евреев в Южной Руси XVII в. : по поводу книги Гретца : история евреев от эпохи Голландского Иерусалима до падения франкистов [Электронный ресурс] / А. Ефименко // Киевская старина. – К. – 1890. – № 6. – С. 397–408. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
4. Житецкий И. Евреи в Южной России. Формы труда у евреев в Южной России : историко-этнографические заметки [Электронный ресурс] / И. Житецкий // Киевская старина. – К. – 1901. – С. 1–45. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
5. Житецкий И. Смена народностей в Южной России : историко-этнографические заметки [Электронный ресурс] / И. Житецкий // Киевская старина. – К. – 1883. – Т. 6 : май. – С. 399–452. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
6. Любченко В. Б. Чинники формування поглядів М. Костомарова на “єврейське питання” та історію українсько-єврейських взаємин [Електронний ресурс] / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. – 2011. – № 9. – С. 402–414. – Режим доступу : http://histans.com.
7. Ковалько П. Очерки национальных типов в украинской народной словесности : Черты типа еврейского [Электронный ресурс] / П. Ковалько // Киевская старина. – К. – 1883. – Кн. V : март. – С. 667–672. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
8. Кузьмичевский П. Турецкие анекдоты в украинской народной словесности [Электронный ресурс] / П. Кузьмичевский // Киевская старина. – К. – 1886. – № 2. – С. 209–236. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
9. Максимов Е. Страничка из истории Слободской Украины : историческое прошлое суджанского уезда [Электронный ресурс] / Е. Максимов // Киевская старина. – 1886. – № 3. – С. 467–481. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
10. Мацевич Л. Поляки и русины : к истории их бытовых отношений [Электронный ресурс] / Л. Мацевич // Киевская старина. – К. – 1882. – № 2. – С. 301–312. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
11. Мікула О. І. Творчість Олени Пчілки і фольклор : автореф. дис. … к. філол. н. : 10.01.07 “Фольклористика” / О. І. Мікула. – Львів, 2007. – 18 с.
12. Н. М. [Молчановський Н.] О происхождении слова “кацап” / М. Н. [Н. Молчановський] // Киевская старина. – К. – 1901. – Т. 12. – С. 472–477.
13. Орел Ю. Тема “Киевской старины” в листах В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова у фондах ЦДІАК України (до 130-річчя від видання першого номеру журналу “Киевская старина”) [Електронний ресурс] / Ю. Орел // Науково-практичний журнал “Архіви України”. – Вип. 3 (279) : травень-червень. – С. 95–102. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua.
14. Р-в А. [Русов О.] Из народной характеристики цыган [Электронный ресурс] / А. Р-в [О. Русов] // Киевская старина. – К. – 1886. – Т. 14. – С. 198–199. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.
15. Сумцов Н. Культурные переживания : цыганка-ворожка [Электронный ресурс] / Н. Сумцов // Киевская старина. – К. – 1889. – № 12. – С. 582–603. – Режим доступа : http://iht.univ.kiev.ua.

Анотація

Розглянуто наукові розвідки, які вміщено у журналі “Киевская старина” у XIX – на

початку XX ст. Цінність цих матеріалів полягає у наданні інформації етнофорам про іноетнічний побут та фольклор. Основною метою цих статей було зменшення відторгнення "чужого" елементу, що дозволяє говорити про зміцнення інтолерантності. Ці матеріали мають вагоме наукове значення для дослідження міжетнічного полілогу у фольклорі України.

Ключові слова: міжетнічний полілог, фольклор України, етнофор, інтолерантність.

Аннотация

Рассмотрено научные исследования, которые опубликованы в журнале "Киевская старина" в XIX – начале XX ст. Важность этих материалов состоит в предоставлении информации этнофорам об иноэтническом быте и фольклоре. Основной целью этих статей было уменьшение отчуждения "чужого" элемента, что позволяет говорить об укреплении интолерантности. Эти материалы имею значительную научную ценность для исследования межэтнического полилога в фольклоре Украины.

Ключевые слова: межэтнический полилог, фольклор Украины, этнофор, интолерантность.

Summary

The article dedicate to analyses of science investigations from journal "Kyivskaja Starina" of XIX – beginning XX century. The inoethnic folklore and way of life from the pages of journal are important information for ethnofor. The main purpose of those articles was diminishing estrangement "strange" and strengthening intolerance. Those materials have a big science value for the investigation betweenethnic polylogue in Ukrainian folklore.

Keywords: between ethnic polylogue, Ukrainian folklore, ethnofor, intolerance.

УДК 82.091

Пилипишин С. І.,
кандидат філологічних наук,
Відокремлений підрозділ
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
"Бережанський агротехнічний інститут"

ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ САМОДОСТАТНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ПИПІНА, ОМЕЛЯНА ОГОНОВСЬКОГО ТА ІВАНА ФРАНКА

Політичне розмежування населення та адміністративне відособлення територій, які автохтони посідали на стику двох імперій під кінець XIX століття, позначалося на людських взаєминах, індивідуально-особистісних уподобаннях і своєрідності культур. Етнологи, історики, мовознавці і літератори (літературознавці) не раз уже прискіпливо простежували ті численні колізії і конфлікти, які в цьому ареалі виникали. І все-таки той сукупний результат і наслідок атома́рних взаємодій не може вичерпуватися кожним поколінням не тільки українців, росіян, поляків, чехів, німців і австрійців, а й інших національностей і нацменшин, які входили до складу імперських державних утворень кінця XIX століття.

Текстуальний матеріал (критичний та художній) унаочнює відтінки складних колізій, конфігурацію і логіку процесів, що стають тепер *предметом* (курсив тут і далі наш – *С. П.*) уваги та оцінок з погляду компаративістики. Таке розмаїття ситуацій, багатокультурність кожної з них може акумулювати